

СПОМЕНИ ЗА АНДРЕЙ GERMAHOV

I

C Андрей Германов се сприятелихме още в университета. Той следваше руска, а аз българска филология, но се срещаме почти всеки ден. Той беше с един курс по-голям от мене, но после се изравнихме, защото той остана да учи още една година (т. нар. „научен профил“), а аз гледах да се махам по-скоро и си продължих четиригодишния „педагогически профил“. Така че завършихме едновременно през 1955 г. (Обстоятелството, че е учил пет години и е завършил „научен“ профил, не го предпази от разпределение като учител в дългополската гимназия.)

Най-често се срещаме в нашумелия литературен кръжок „Васил Воденичарски“, който водеше кипящ живот. Там се събираха всички пишещи студенти, идваха завършили филолози, придобили известност на поети. Обсъждаха се винаги конкретни стихове или разказ, изказванията биваха безпощадни, лицемерието не беше още дошло на мода, общотеоретическите излияния не бяха по вкуса ни. Ако все пак някой пуснеше словесна мъгла и се зарееше в общи приказки, всеки един от присъстващите имаше правото да го прекъсне, да му отнеме думата.

Не съм запомнил Андрей да е вземал участие в тези словесни баталии, които после дълго се коментираха. Той беше свито, стеснително момче, стоеше кротко и тихо на мястото си, попиваше всичко с изпитателния си поглед и нещо все си записваше, записваше... На събраното предпочиташе да излее в коментари из улиците до среднощ или в междучасията на следния ден, при бегла среща из коридорите. Тогава все още той не се осмеляваше да показва свои стихове и тази му стеснителност се отрази, на характера му и по-нататък. Дори по едно време бе толкова свит и незабележим сред всеобщата атмосфера на маниакалност в кръжока, че можеше да остави впечатление за принижено самочувствие.

Тогава не знаехме подробности от биографията му, само се досещахме, че произлиза от многочленно семейство. Не знаехме, че е извървял пеша разстоянието от родното си село Яворово до Дългопол, бос, сандалите носел в ръка да не се изтриват. Там се записал в гимназията и получил правото да се храни безплатно в стола. Макар да беше завършил гимназия като отличник по успех и с добра политическа атестация (за участие в младежкото движение), той беше донесъл в София своята неприспособимост, затвореност, сдържаност и скромност — неща, съвсем противоположни на първите герои на миграцията. И още — една скрита тъга по родното село и родния край, която сигурно нощем изливаше в стихове.

Наблюдавах го и в Кабинета на младия писател — той някак бавно и нерешително набирал висина. И там той не умееше да привлече вниманието, да прошуми около себе си, да си организира разговори и клюки около някоя своя творческа или нетворческа проява, както правеха други, далеч по-невзрачни като автори, но имената им вече ходеха от уста на уста. Израстването на таланта става по неведоми пътища, но ако за каляването му допринасят преодолените препятствия, то Андрей Германов може да се смята сред „щастливците“, които постоянно трябваше да се преборват с обстоятелствата. Само че други умееха да изливат в стих сполетелите ги беди и премеждия и така минаваха за герои, защото са ги превъзмогнали и са оцелели. А Андрей приемаше всичко у себе си и го задържаше — една негова привычка, от която не можа да се освободи и до края на живота си.

Но животът е смесица от тъмни и светли петна, а пък ние нали затова сме толкова млади, че не може да ни повали безсъница от всекидневните грижи дори когато не знаем откъде ще намерим пари, за да си платим учебната такса. Все някой ще е напечатал нещо някъде, а такъв факт е достатъчен да ни приповдигне настроението. Защото тогава съществуваше не завист, а радост от успеха на приятеля — на какво да завиждам на онзи млад поет, на това, че няма къде да спи довечера ли, а друг още ходи с ученическия си балтон, трети няма поне временно жилище, четвърти бил и без гимназиална диплома. А ние имахме всичко това, Андрей получаваше и стипендия (като трето дете в семейството). Живеехме другарски, ще рече заедно, в парично отношение пределно скромно. А имахме надеждата, че кабинетът и зад него съюзът няма да ни оставят на произвола на съдбата. Издържахме се къде с коректорство, къде с журналистика, но между това трябваше непременно да се напечатат и нещо, което да покаже не само нашето съществуване, но и нашите амбиции в литературното съревнование. Нека не звучи помпозно, но още тогава, като встъпихме на литературното поприще, ние се готвехме за дълъг път, а не за кратковременно пребиваване. Спомням си колко жадно поглъщахме всяка новоизлязла книга — наша и преводна. С Андрей се засичахме в библиотеката на университета, в библиотеката на Българо-съветското дружество, която се помещаваше в сегашния студентски дом на пл. „Народно събрание“ (тя разполагаше с цяло богатство от стари съветски издания). Андрей беше от редовните посетители и на книжарница „Български писател“ на булевард „Руски“ (където сега е Полският център). Там работеше баща ми и във вътрешната стаичка винаги се задържах по някой писател. Представителите на старата гвардия — Димитър Полинов, Гюничо Белев, Крум Кюляков, Крум Вълков, Александър Балабанов, Владимир Василев, Дамян Калфов, Михаил Кремен, Константин Константинов и др. — любопитствуваха да влязат в контакт със съвсем младите, особено когато се убеждаваха, че техните имена не са празен звук за най-новото поколение. Повечето от тях сами се оплакваша от незачитане, продължителна изолация, преждевременно пенсиониране; някои с години не смогнаха да издадат книга, нито да отпечатаат нещо. Но общуването с тях бе цяло удоволствие. Няколко разменени реплики с интересен събеседник ни компенсираха часове изгубено време по мъртви лекции или празнословни събрания. По-късно щяхме да обозначим тази епоха в безпристрастни исторически епитети, като вземем пред вид главното, същественото. Но тя не може да бъде извадена от нашите биографии, а без нея ще ни бъде трудно да разберем прелома, дошъл с априлското поветрие.

Животът благосклонно ни поднасяше и щастливи изненади. Между „звездните мигове“ на студентското ни всекидневие поставям незабравимите 45 дена, прекарани съвместно с колектива на прославения московски театър „Моссъвет“. Говоря и от името на Андрея, позволявам си тази волност, защото знам, че и той мислеше точно така, поне стотици пъти по-късно сме се връщали мислено към тези великолепно есенни дни на 1953 г. като към нещо съкровено и неповторимо, свързано с толкова светли изживявания. Така ги описа и самият Андрей в книгата си „Шаячни момчета“.

Когато Камен Калчев ни съобщи, че сме определени с Андрей Германов да придружаваме мосъветци, аз бях леко смутен: Как, на какъв език ще ги запознаваме с културата и историята на страната? Руски разбирах добре, но говорех лошо; съсем малко по-добре от мен беше руският Андрей, но и той трудно се отпускане в по-свободен и продължителен разговор. Предпочитахме едносложните изречения. А как щяхме да беседваме денонощно на руски? Имаше си преводачи естествено, но може ли да се разчита на тях, тогава ние за какво сме?

Опасенията ни се разсеяха още първата вечер, когато посрещнахме съветските гости на гарата. Създаде се такава сърдечна атмосфера още веднага, че стана ясно: от утре ще разговаряме на езика на дружбата, който е по-съществена за взаимното разбиране от граматиката. . . . Имахме си все пак и дребни конфузии, но какво са те в общия поток на взаимност? И не за тях ми е думата сега, а за онези близо два месеца — истинска школа за нас, — когато ние не бяхме на себе си: живеехме денонощно със съветските артисти, спехме в хотела или в специалния влак, обиколихме цяла България и създадохме връзки и приятелства, които траят цял живот.

Първоначално „Моссъвет“ беше пристигнал за 15 дни и ние се движехме по съкратена програма: София, Пловдив, Димитровград, Варна. Но навсякъде посрещането на прославените артисти, начело с Юрий Завадски, Вера Марецкая, Николай Мордвинов, Ростислав Плят и други-

те, се превръщаше в такова невиджано тържество на българо-съветската дружба, с митинги, с безкрайни овации след представленията и т. н., че нашето правителство се обърна с молба към съветското ръководство да се продължат с още 15 дни гастролите на театъра. Бяхме вече във Варна, когато се получи отговорът телеграфически: „Разрешават се още 30 дни.“ Оперативният щаб начело с Чудомир Петров — тогавашен председател на Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина — седнахме да изготвим разгърнатата програма за пребиваването, за да можем да задоволим поне част от поканите, които постоянно се получаваха от различни градове, села и предприятия в страната. На места се разделяхме на по две групи — едни заминаваха с Андрей из варненските села, други придружавах аз до Толбухин. Едни отидоха от Враца във Видин, други до Кнежа и Бяла Слатина. След един ден групите се сливаха, намирахме се в специалния влак и си разказвахме къде какво сме видели и преживели. По едно време, мисля, че от Русе, Андрей замина за София да си урежда отпуската, а аз лекомислено махнах с ръка, разчитах, че тези дреболии се уреждат автоматически. Като се върнах обаче, университетските власти ме бяха изключили, тъй като ми се набираха повече отсъствия, отколкото присъствия през годината. Изведено бе някакво правило, че ако един студент отсъствува общо два месеца от занятия, той се самоотстранява от университета, счита се отпаднал и никой не може да го възстанови. Андрей с 45-те си дни и няколко още други се задържах на границата на определения срок, а аз отдавна я бях задминал, тъй като не е лесно на другия ден, след като са си заминали съветските приятели, да се наканиш да тръгнеш на лекции. . .

Тази епопея беше обект на неизбежни коментари при срещи. Андрей се мъчеше да ми помогне чрез брат си, но какво може да направи един обикновен асистент там, където и други не можеха да постигнат нищо. Вземах си изпитите, макар и изключен, а когато наесен ме възстановиха все пак, можах ловко да избягна повтарянето на годината — трябваше ли да ходя на лекции, след като съм си взел изпитите за тях? Не бях взел само един изпит по някакъв предмет, но той пък се оказа изхвърлен от новата програма.

Сега пък на Андрей му се случиха неприятности. Той завърши и започна да обикаля редакциите с надежда да намери някаква работа. Но къде ти — да вземат млад човек, такова чудо не беше се случвало. Само Усин Керим беше приет за кандидат-член на съюза, всички останали бяха в кабинета. Един литературен вестник излизаше, едно списание. Къде младият човек ще може да се изяви? Ако напечата веднъж-дваж в годината в „солидни“ издания, това ще бъде. Но уверен ли е, че ще го забележат? Във в. „Народна младеж“ излизаше литературна страница „Смяна“, но и там напливът бе толкова голям, че човек можеше практически да напечата не повече от веднъж-дваж годишно.

Като постъпих на работа в сп. „Септември“, с всички сили се мъчех да преодолеем тази съпротива на инерцията, трябваше дружелюбно да се срещат младите творци, да им се дава простор за печат. Колко пъти предложенията на кабинета да се създаде литературна трибуна за младите опираха о камък. „Кръстевщина“, опит за разцепление на литературния фронт, за внасяне на разкол между поколенията, изкуствено разделяне на „млади“ и „стари“ — това са само някои от невинните обвинения на литературните и политическите опоненти. Талантът винаги побеждава обстоятелствата — това е така. Но си мисля колко неприятности на поколението можеха да бъдат спестени. Слабо утешение е силогизмът, че така то се подложило на проверка — които са могли, издържали са, негодните са отпадали, нещо като естествен подбор.

Не искам сега да се разпростирам как бе с други, но Андрей Германов „проби“ и се наложи много трудно. Като завърши образованието си, го подгониха да напусне София, тъй като временното му жителство бе изтекло. Той замина за далечен Дългопол и стана учител в същото училище, където бе учил. Завари някои от преподавателите си и им стана колега. В София идваше рядко, някак си крадешком, сякаш се боеше, че пак могат да го подгонят с багажа му.

Нямаше го край нас в преломното време на „буря и натиск“ около 1956—1957 г., когато покрай другото се измениха много неща и в отношението към младите творци. Вече не един-двама, а 27 поети се явиха в една книжка (кн. от 1957 г.) на сп. „Септември“, заговори се, че новото литературно списание „Пламък“ ще бъде за младите. Но от „Литературен фронт“ и „Народна младеж“ атакуваха цикъла в „Септември“, посъто бе семето на съмнението: не вървят ли младите по крив път? Пламна дискусия около статията на Георги Джагаров „Здравей племе,

младо и талантливо“, та се наложи пак той да излезе с доклад за младите в кабинета под изразителното заглавие „В защита на поезията“. Три дни бушуваха страстите в юлската жегата на събирането, където отрицателите на младата поезия излязоха с тежки идеологически и политически обвинения. После те пренесоха огъня върху страниците на „Народна младеж“, а „Септември“ напечата доклада и резюме на разискванията. Но въпросът за пътя на младата поезия вече беше тръгнал да обикаля инстанциите, младите поети бяха раздвоени и разколебани, започнаха да се формират групички от любимци, кабинетът на младия писател се разпадна, поеха го непопулярни личности, които не можеха да обединяват, а само отблъскваха и сееха вражди. Хората престанаха да посещават сбирките, придобили казионен характер. Тогава ръководството оправда собствената си некадърност с обяснението, че кабинетът се е изживял като форма. И беше закрит.

Сега е лесно да се нарече поколението на Андрей Германов „априлско“, но е мъчно да се обясни цялото съдържание на това понятие. Историческа истина е, че идеите, пламъкът, патосът на Април '56 не беше приет еднакво от всички, той не се развиваше като акция или кампания, а се наложи с продължителна борба. Наивно е да се мисли, че на другия ден след Априлския пленум работите са тръгнали веднага по нов път. Естествено сигналът бе даден, победата беше одържана и възвестена, но срещу нея се обявяваха някои привърженици на старото. Но, както казах, бентът бе отприщен, движението на прогресивните сили в живота на социалистическото общество бе неудържимо. В тази остра идеологическа борба дадох своя принос и младите писатели, затова в думите им започнаха да се прислушват с внимание, авторитетът на поезията укрепна, доверието към искреността и правдивостта, нахърнено от празнословци, започна постепенно да се възстановява.

Оттук се вижда колко много дължат младите писатели на априлските решения, колко съдбовно са свързани с тях като с неразделна част от своите собствени биографии.

Ако потърсим в лириката на Андрей Германов, ще открием достатъчно сигнали, породени от смяната на политическия климат. Впрочем няма да бъде пресилено да се каже, че самата му поезия се преобрази. Поетът започна по-уверено да се вслушва във вътрешния си глас, порешително да се разграничава от общовалидният начин на изразяване. Продължи да следва любимите си съветски поети и да изпитва привързаност към Александър Твардовски. Но той беше вече направил решителна крачка напред в развитието си, както се вижда от твърде закъснялата му първа книга „Кълнове“ (1959) и особено от втората — „Работнически влак“ (1962). Андрей я беше изстрадал по пътищата на България при пътуванията си като инструктор в ГК на Комсомола във Варна и после в ЦК на ДКМС.

2

Когато Андрей замина за Дългопол, срещите ни станаха съвсем епизодични. Същото може да се каже и за времето, което прекара като комсомолски организатор във Варна. Виждахме се случайно и за кратко, изглеждаше ми огрижен, рядко ми е показвал нещо написано. Обаче приемаме при първа възможност да участва в литературно четене или да изпрати стихотворение за печат. Запомнил съм го главно с точните му и прозорливи преценки за новопоявили се имена в поезията.

Сега си давам сметка колко високо е ценял приятелството. Говорили сме на тази тема неведнъж, но някак между другото и без да сме имали пред вид конкретно някого. А сега различавам книгите му и чета какви автографи ми е писал. Години наред той е подчертавал едно и също: „древното бойно приятелство“, както се е изразил върху книгата си „Мост“ (1970); древната бойна дружба, надживяла десетилетиата“ е написал след една година върху сбирката си „Азбука“. И след още една година, върху „Острови“: „Любчо, старите приятелства стават все по-малко — да ги ценим!“ И през 1974 г. върху „Четиристишия“: „за древното приятелство и младите шегичи“.

Щом като едно приятелство е било „бойно“, значи е влизало в бой. Сигурно е рано да се разказва сега подробно какви са били тези битки и срещу кого, пък и времето има способността да отвява някогашните вражди и да ни обезоръжава. Андрей Германов не беше от галените поети

на официалната критика, той не се натрапваше на вниманието ѝ, заслуженото му признание дойде с голямо закъснение и бе изстрадано. Но вместо да се разпростирам върху първата част от автографите му, нека се спра по-добре на някои от „младите шеги“, които също постоянно съпътстваха нашето приятелство и са просто негов синоним.

Когато Слав Хр. Караславов стана главен редактор на издателство „Български писател“, назначи Андрей Германов за завеждащ отдел „Поезия“. Там по-късно постъпих и аз. Така няколко години имах възможност да го наблюдавам всекидневно от непосредствена близост.

Чуден беше този наш отдел, в който работехме пет души (Александър Геров, Людмила Исаева, ние двамата с Андрей, а към нас се числеше и Радой Ралин като редактор на все непочващата поредица от книги на сатирици, а после и на също безуспешно кретащата библиотекa писии). Издавахме годишно по 20—25 стихосбирки. Между тях нямаше дебюти, тъй като по решение на тогавашното съюзно ръководство издателство „Български писател“ не издаваше първи книги, работеше само с ръкописи на съюзни членове. Така че с постъпващия поток от ръкописи се справяхме лесно и без никакви церемонии. (Запазил съм няколко десетки писма до начеващи автори, подписани от нас двамата, но те нямат никаква стойност, защото са с формално съдържание.)

Не е трудно да се пресметне, че дори при идеално разпределение на всекиго от нас му се падаха да редактира 4—5 стихосбирки годишно. Колко седмици може да му отнеме това? Имахме достатъчно време за всичко, затова всеки наш работен ден започваше (и често завършваше) с разговори и срещи, нямаше нищо общо с издателските ни задължения. Коментираше се всеки литературен и окололитературен факт, оценяваше се всяка излязла поетична книга, всяко стихотворение или статия за поет. Пътувахме често по литературни четения и празници — цяла серия общи снимки свидетелствуват за тази ни дейност.

Но докато аз гледах на служебните си задължения като на нещо професионално, а не основно, за Андрей те просто бяха бреме. Така бе устроен по характер, че го впечатляваше всяка проява, всеки разговор, минал над петолинието, го изваждаше от равновесие. Виждах как старателно се подготвя за среща с автори, от които щеше да иска поправки или съкращения. Ако му откажеха, тай се обезсърчаваше, изгубваше желание да настоява, не знаеше как по-остро да се изрази, а после с дни наред съжаляваше, че е бил недостатъчно убедителен. Започнах да му помагам, особено когато трябваше да се отхвърли някой безнадежден ръкопис. В такива случаи авторите стават и аrogантни, служат си със заплахи и инсинуации, заместват инстенциите, намират си ходатаи. Такъв един случай изнервяше Андрей, макар никога да не е отстъпил пред оказания натиск. Държеше на взетото решение в отдела, но това му струваше терзания и безсъние.

Колко пъти съм го корил за това, че попива всичко у себе си, че се презарежда с отрицателно емоционално електричество, че не си отреагира. Въпрос на природа, на устройство, на характер — отговаряше ми той, като беше съгласен, че нещо трябва да се направи в духа на пожеланията, такава било мнението и на други.

Един ден забелязах, че докато аз разговарям с нахалници, на отсрещното бюро Андрей нещо записва тайно от нас. Отворил си чекмеджето и вътре работи с ръка, като по-често не сваля поглед от посетителя. Когато той най-сетне хлопна вратата, заинтересувах се какви записки си прави Андрей — протокол на срещата ли води, дневник ли? Тогава той отвори чекмеджето и издади. . . блок за рисуване. Разгърна го и аз видях в последователност окарикатурени последните ни посетители в отдела. Някои от тях, които се бяха задържали по-дълго, имаха по три-четири дружески шаржа.

Така открих тази неподзирана способност на Андрей Германов — нещо като хоби. Завеле ме у тях и ми показа десетки, да не кажа стотици скици и рисунки. Показваше ми ги отдавна и ако не можех да позная лицето, скицата мигновено биваше унищожавана и хвърляна в кошa.

По едно време ми стана жал за толкова много бракувани творби, но какво да направя? Взирах се в по-несполучливите образи, мъхех се бързо да разгадая кого е имал пред вид, защото вече дори само малко по-продължителното ми задържане решава съдбата на рисунката. Предложих му да прекратим, но той държеше да продължим играта на познаване. Когато все

пак купът свърши, бяха останали настрана голяма група карикатури и шаржове, изпълнени оригинално, духовито, с лекота, с артистично чувство за художествена деформация.

Мисля, че тогава възникна идеята да публикуваме нещо от тези скици. Но къде? В „Сгършел“ се подвизаваха професионални карикатуристи, в „Литературен фронт“ не можеше да си позволи да осмива писатели. В търсене на трибуна стигнах до в. „Отечествен фронт“, където бях основал рубриката „Вторият талант“. Там за първи път се явиха пет дружески шаржа от Андрей Германов, които го представиха пред писателите в неочаквана светлина — първо като художник и, второ, показваха, че обладава остро чувство за хумор, нещо, което не личи никъде от поезията му.

И рубриката имаше успех, и Андрей Германов. Него започнаха да го канят отвсякъде да даде карикатури, дори веднъж ми се оплака, че по-рядко му искат стихове, може би е сбъркал основната си професия. „Вторият“ му талант заплашваше да затъмни първия. Венец на всичко беше книгата с епиграми и шаржове „Парнас около нас“ на Иван Николов, илюстрирана с карикатурни портрети от Андрей. В същност двамата са съавтори в нея и е правилно, че така са обозначени още на корицата. Макар че единият не е написал нито една епиграма, а другият не е наричавал нито една карикатура.

Във в. „Отечествен фронт“ представях съвсем накратко хобито на нашите творци — по-важно бе да се даде повече място на самите тях. Беглите ми бележки целеха да възбудят любопитство и често ми звъняха по телефона, спираха ме на улицата да ме разпитват за повече подробности и т. н. Освен Андрей бях представил Невена Коканова като художничка (с нейни илюстрации излезе лириката на Радой Ралин), скулптора Иван Фунев като поет, артиста Иван Налбантов със стихове и т. н. Имах и още много други намерения, хората започнаха да разкриват пред мен своята „Енгъргова цигулка“, но работата секиа, след като отказах да ми поместят един материал, с който исках да направя удар и да укрепя рубриката: лично Тодор Павлов ми предаде за печат едно свое хумористично стихотворение (пародия за преживяно в болницата). Бяха ми обещали свои стихове Георги Караславов и Емилиян Станев, свои рисунки Иван Давидков, Йордан Радичков и Ивайло Петров. Някои от тях излязоха и излизат, други и досега не са познати. (Лежи си в къщи и пародията на Т. Павлов, и шеговитият ни разговор за нея.) А шаржовете на Андрей просто имаха щастлива съдба.

Той започна да рисува всекиго, който му се изпечваше на събрание или заседание, без, разбира се, да подозира, че неволно позира в момента. Загриза ме любопитство и веднъж му споменах: мене кога ще нарисуваш? Сега, веднага — и започна. Къса-хвърля, къса-хвърля, не употребява гума, не пести хартия. Като сгреси една линия, почва отново на бял лист.

Седяхме у тях в кабинета му, аз се стараех да позирам или обратно — стараех се да не позирам. Андрей е имал стотици пъти възможност да ме окарикури в издателството, а сега нищо не излизаше, той дори се ядоса и амбицира; ще се откажа изобщо да рисувам, ако не те улова. Но все беше недоволен, рисунката не ставаше смешна, беше скована, нещо му се изплъзваше. Карах го да деформира по-смело, да ме окарикури, да ме омаскари и орезили, обещавах му, че само такъв свой образ бих сложил в рамка в кабинета си. Накрая просто го утеших, че не е имал добър ден и се чудех как да загладя работата.

Загладя я синът му Митко, който тогава беше десетгодишен. Два или три пъти той беше влизал за нещо си при нас и беше забелязал, че татко му не може да ме нарисува. Я дай на мене — каза смело той — и завчас така ме изографиса, че защити достойно фамилната чест. Двамата художници безвъзмездно и съвсем лекомислено ми подариха своите драсканици (които пазя и до днес), надписаха ми ги, подписаха ги, а Андрей каза, че друг път ще опита отново.

Той се опитва още няколко пъти по памет и „от натура“. Но със същия неуспех. Дори Иван Николов беше написал злостна епиграма срещу мене (закачаше ме за московските ми връзки с Евтушенко и Вознесенски, беше оставено място в книгата им, но Андрей така и не даде шаржа. Не знам сега дали да се радвам, че не влязох в смешния им пантеон, или да съжалявам. Естествено, докато не знаех каква е закачката на куплетиста, исках да попадна и аз в калабалька. Правех какви ли не физиономии и мутри и понеже единият от двамата ни заминаваше за някъде, дори обещах на Андрей да му изпратя серия от свои смешни снимки с озъбена или разчекната уста, направени специално за целта. После, когато Иван Николов напечата епиграмата

си, си рекох: „Добре, че Андрей провали работата“... Но сега си знам, че не е добре, напротив, трябваше да направим проклетия шарж, шях, ей богу, да го окача на стената. Слабо утешение са ескизите, прибрани в някаква папка...

Когато публикувах шаржовете му във в. „Отечествен фронт“, писах как той защитава в същност своите герои в рисунките си. Защищава ги така, както беше ме защитил веднъж и мене в разговор с директора на издателството.

— Андрей, как е Л. Г., идва ли на работа? — запитал го Симеон Султанов.

— Идва.

— Всеки ден ли идва?

— По няколко пъти на ден.

... Стотици случки напират в съзнанието ми, като се връщам мислено към нашите срещи. Ето го вечно с книга в ръка в книжарница „Български писател“. Ето го на сватбата му с Рима в партерния апартамент на бул. „Прага“, където той се сроди едновременно с двама писатели — с Любомир Левчев (който му беше кум) и с Атанас Душков (жена му се падаше роднина на Рима). Ето ни на Варна, Андрей е дошъл с „Вартбурга“ си, значи е било много отдавна, копаем земята или замазваме с цимент нещо в двора и си говорим за селското и градското у нас. Ето ни с Андрей Вознесенски на Слънчев бряг, където той написа за една нощ стихотворението си за бара „Рибарска хижа“ в Несебър, а Андрей Германов го преведе също за една нощ и то излезе по-напред на български (във в. „Народно дело“). Ето ни с Чингиз Айтматов на вечеря у Андрей, вече след като той се беше малко посъвзел от болестта. Цяла една тема представляват връзките на Андрей Германов със съветски писатели — материалът е събран, остава само да се напише.

Но нека спра дотук. Андрей Германов беше весел и жизнен човек, физическото страдание го завари свършено неподготвен за такъв страшен удар. „Аз съм в Боженици — писа ми на 12. VIII. 1979 г. той. — Оправям се до следващата среща със свети Петър.“ След инсульта обаче той можа да възстанови само нищожен процент от своята жизненост, но с невероятна воля поддържаше работоспособността си.

Последният ни разговор трябваше да бъде съвсем кратък. Но кой да ти спазва лекарски предписания? Тримата (с брат му Петър) си бърбяхме до среднощ. Отново бе превъртана филмовата лента на преживяното, което, уви, много бързо се превръща в спомени: университетът, „Москвѐт“, кабинетът, „Български писател“, „Пламък“, шаржовете, Боженици, в което така и не можах да отида... Исках да вярвам, че краят на лентата не е предстоящ, налагах си да говоря в бъдеще време, да кроя планове за съвместна работа (над преводни книги от съветски поети). На другия ден той замина и после ми се обади с писмо:

Драги Любчо,

След заедно прекараната вечер ние се понесохме към Хисаря. Тук сме вече три дни. Беше сухо и топло, но сега ни подгони сняг. Днес вали цял ден. Лежим и се наслаждаваме на нищонеправенето.

Аз обаче съм програмиран така, че и когато съм в най-невероятни обстоятелства, мисля за работата. И ето, че се сетих, че имам пет готови превода от Есенин, които никъде не са печатани. Надявам се да се намерят и непечатани шаржове на съветски писатели. Интересува ли те всичко това? Анатолий Вертински аз ще го превеждам, но едва ли ще мога да направя негов цикъл, съобразен с вашите срокове. А това е готова работа.

Аз ще се върна на 25. II. Позвъни ми вечерта да разменим две-три думи.

14. II. 81

Хисар

С поздрав от Хисар

Андрей

Когато чета тези му сетни редове до мен, в съзнанието ми нахлуват разговори около основаването на списание „Факел“, Андрей бе член на неговата редколегия. Мислех си, че като му се възлагат повече задачи, ще мога да го изтръгна от „нищонеправенето“ и свързаните с него настроения. За натури като неговата само работата означаваше живот, само творчеството осмисляше трудното физическо съществуване.

Преводите му от Сергей Есенин получих веднага след завръщането му. Тогава Андрей ми довери, че е приготвил два големи сборника със свои преводи на Роберт Рождественски и Андрей Вознесенски, възнамеряваше също да преведе цяла книга стихове от Евгений Евтушенко.

И по-рано съм му възлагал да ми превежда отделни стихотворения от съветски поети за различни задачи, най-вече за телевизионните предавания от рубриката „Московски срещи“, а веднъж му донесох текста на поемата „210 крачки“ от Роберт Рождественски още преди нейното появяване в книжка. Постепенно той беше я превел цялата. А сега се уговорихме, че ще дава преводи за всяка книжка на „Факел“.

Започнахме с цикъл нови стихове на Рождественски. Андрей го превеждаше от 1962 г., беше издал една книжка с преводи и за две десетилетия беше събрал още толкова преведени стихотворения. За кн. 2 Андрей преведе малък откъс от поемата „Ленин“ на Вл. Маяковски. Когато печатахме в кн. 3 преводите му от Есенин, уви! — бяхме се разделили с него и вместо траурна рамка публикувахме прощални слова от Иван Николов и от съветските поети Лев Озеров (Скръбна песен“) и Олег Шестински („В памет на Андрей Германов“).

„Колко надарен беше той от природата! Поет, преводач, художник, редактор, филолог, той притежаваше енергия и замисли за сто години — пише Лев Озеров и продължава: Моята скръб се пренася от Москва в Яворово, Варненски окръг — месторождението на поета. Ниско скланям глава. Представям си как оплакват Андрей Германов неговите земяци, всички българи. В техните сълзи свети любов към него. Моля да присъедините към вашата, приятели, скръб, и моята скръб, и нашата скръб, на руските поети. У нас обичат поезията на Андрей Германов. Той живее в своите стихове. Ние казваме: той съществува. И вярваме: ще съществува.“

НЕПУБЛИКУВАНИ ПИСМА НА ЛОРА КАРАВЕЛОВА

МАРИЯ КОНСТАНТИНОВА

Това са десет документа, съхранени в основния архив на националната къща-музей „П. К. Яворов“ в София — шест писма и четири пощенски карти, адресирани до Радка Бонева — близката приятелка на Лора и нейна кума при венчавката ѝ с Яворов, състояла се на 19. IX. 1912 г. в малката полуенска черква. Деветте са писани през същата година, а последното — вероятно в началото на следващата 1913 г.

От няколко години се забелязва едно засилване на интереса към Лора. Публикуваха се редица неизвестни епистоларни документи, като нейни писма до майка ѝ и нейни близки.¹ Публикуваха се статии за нейното участие в подготовката на Яворовата чета в навечерието на Балканската война, достъпа ѝ до секретни документи, свързани с тази подготовка.² Предстои и второ публикуване на писмата ѝ до Яворов.³ Тази кореспонденция, която се съхранява в музей „П. К. Яворов“, разкрива състоянието на Лора по време на пребиваването ѝ в Париж през 1912 г. Тя допълва образа ѝ, разкрил се пред нас от всичко публикувано и написано за нея досега. Съдържанието на тези десет епистоларни документа, без да има особена емоционална и художествена стойност, заключава веригата, доизгражда малко или повече образа на тази жена, толкова труден и мъчен за проникване в него. Но когато човек се добере до макар и малка част от неговата същност, трудно след това ежедневието го изтиква към някое въгълче от съзнанието.

¹ Ст. Памуков. Едно неизвестно писмо на Лора за Яворов. — Тракия, бр. 6, 1974; Неизвестни писма на Лора. — Отечество глас, броевете от 2, 4 и 16 декем. 1981; Неизвестни писма на Лора. — Литературен фронт, бр. 49, 3 декем. 1981; Сто неизвестни писма. Пловдив, 1981. 97 с.

² Зл. Хлебарова. Лора — малко позната. — Жената днес, 1979, кн. 5, с. 20; Зл. Хлебарова. Дейността на П. К. Яворов през Балканската война. — Пламък, 1983 кн. 2, с. 162.

³ Г. Найденова-Стоилова. Лора до Яворов. С., 1935; Лора до Яворов. — Народна култура, бр. 31, 32, 33, 34, 35, 36, 1981.